

MULTIFAKTORSKI PRISTUP KROZ SINDROM FAKTORA KAO OBJAŠNJENJE UZROKA DJECE I ADOLESCENATA S POREMEĆAJIMA U PONAŠANJU

SAŽETAK: Uzorkom na kojem je provedeno istraživanje obuhvaćeno je 634 učenika iz osnovnih i srednjih škola sa područja BiH, tj. sa područja zapadnog dijela Republike Srpske i zapadnog dijela Federacije Bosne i Hercegovine, proporcionalno njihovom učešću u strukturi učenika u osnovnim i srednjim školama sa područja zapadnog dijela Bosne i Hercegovine. Pored toga, istraživanje je realizovano i preko Centara za socijalni rad iz zapadnog dijela BiH zbog obuhvatanja učenika iz nekompletnih porodica i djece bez roditeljskog staranja. Na osnovu strategije za izbor jedinica u uzorak, tj. preko Centara za socijalni rad, ovako biran uzorak se može nazvati višestapni stratifikovani prigodni uzorak, jer su učenici birani u nekoliko etapa, i to: da li pripadaju grupama djece sa različitom strukturom porodice, tj. da li su djeca koja žive u potpunim ili nepotpunim porodicama, da li su djeca bez roditeljskog staranja i da li pohađaju obaveznu osnovnu školu, a o nepohađanju nastave centri za socijalni rad imaju podatke. Uzorak je obuhvatio uzrast djece i mladih od 12. do 19. godina, s tim što prosječan uzrast izražen kroz aritmetičku sredinu iznosi 15,35 i standardnu devijaciju 2,09 godina.

KLJUČNE RIJEČI: ponašanje, poremećaji, djeca, adolescenti, sindrom faktora.

1. Uvod

Polazi se od toga da je nesumnjiv teorijski i praktični značaj porodice za razvoj djeteta, prije svega porodični odnosi, uslovi života, stilovi roditeljstva, pripadnost kriminogenim ili rizičnim grupama, korištenje slobodnog vremena i dokolice djece i adolescenata. Brojne studije i empirijska istraživanja pokazuju da socijalni faktori u velikom stepenu utiču na ponašanje mladih, ali da su uspostavljeni odnosi u porodici jedan od najvažnijih faktora socijalnog ponašanja djece i mladih. Osim toga promjene u društvu, karakteristične za proces tranzicije i globalizacije snažno utiču i na promjene odnosa u porodici i ponovo naglašavaju potrebu proučavanja relacija između odnosa u porodici i delikventnog ponašanja mladih. Stoga se opravdano može konstatovati da je problem odnosa u porodici kao faktora prosocijalnog ili asocijalnog ponašanja djece i adolescenata izuzetno aktuelan u našoj zemlji, što je i evidentno u posljednje vrijeme, kada su scene nasilja i delinkvecnije bilo djece, bilo odraslih stanovnika postale svakodnevnica. Osim toga, može se konstatovati da nasilno i delikventno ponašanje nije problem samo savremenog društva, već je problem koji se proteže kroz cijelu istoriju čovječanstva, samo što se manifestacije takvog ponašanja mijenjaju u zavisnosti od istorijskog perioda i bitnih obilježja društva u kome se javlja. Mrvić-Petrović, N. Nikolić-Ristanović, V. Wolf, B. (1995) u istraživanjima su nedvosmisleno pokazali da se „pored socijalnih prilika (koje se inače u nekim sociološkim

teorijama smatraju dominantnim uzrocima kriminalnog ponašanja) na takvo ponašanje utiču i drugi činioci, te da osim socijalnih činilaca treba istraživati i djelovanje ostalih kriminogenih faktora, kao što su psihološki, a možda i biološki“.

Međutim, uprkos naporima i brojnim istraživanjima kod nas i u svijetu, nisu identifikovani faktori koji ga uzrokuju i nisu napravljeni adekvatni programi prevencije, jer je dokazano da jedan faktor sam po sebi ne može biti uzročnik delikvetnog ponašanja mladih, što znači da je takvo ponašanje uzrokovano sidromom faktora koji djeluju u društvu, školi, porodici i ličnosti prestupnika. Moje empirijsko istraživanje je pokazalo da materijalne prilike porodice značajno utiču na neprilagođeno i problematično ponašanje djece i adolescenata.

2. Materijalne prilike porodice i oblici neprilagođenog ponašanjamladih

U analizi međusobne povezanosti materijalnih prilika u kojima učenici žive i oblika neprilagođenog ponašanja pošlo se od pretpostavke da se mogu očekivati značajne razlike u intenzitetu raširenosti neprilagođenog ponašanja, neadekvatnog ponašanja u školi i ispoljenog nasilja između mladih koji žive u različitim materijalnim prilikama. Ovako formulisana posebna hipoteza zasnovana je na shvatanjima da loši materijalni uslovi u kojima djeca žive djeluju nepovoljno na zadovoljavanje osnovnih životnih potreba i da mogu da kod djece podstaknu različite oblike asocijalnog ponašanja kako bi takvim ponašanjem nadoknadili nemaštinu i nedostatke u zadovoljavanju svojih svakodnevnih životnih potreba.

Tabela 1. Materijalni status porodice i raširenost neprilagođenog ponašanja maloljetnika

MATERIJALNI STATUS PORODICE	RAŠIRENOST NEPRILAGOĐENOG PONAŠANJA MALOLJETNIKA			Σ
	nikako	povremeno	često	
veoma dobre (pripadam imućnijima)	60 86.96%	9 13.04%	0 0.00%	69
dobre (pripadam dobro stojećim)	201 83.06%	40 16.53%	1 .41%	242
osrednje (pripadam srednjem sloju)	226 85.93%	36 13.69%	1 .38%	263
loše (nekako sastavljam kraj sa krajem)	32 69.57%	11 23.91%	3 6.52%	46
veoma loše (jedva preživljam)	6 75.00%	2 25.00%	0 0.00%	8
TOTAL	525 83.60%	98 15.61%	5 .80%	628

Pearson Chi-square: 25.5265, df=8, p=.001269

Najveći stepen ispoljenog neprilagođenog ponašanja manifestuju mladi koji žive u lošim materijalnim prilikama, tj. koji se izjašnjavaju da nekako sastavljaju kraj sa krajem,

kako se izjasnilo 6,52% da „često“ i 23,91% „povremeno“ ispolji neki od oblika neprilagođenog ponašanja. Zatim slijede učenici koji žive veoma loše, tj. oni koji su se izjasnili da jedva preživljavaju, koji neprilagođeno ponašanje „povremeno“ ispoljavaju u 25,00% slučajeva. S druge strane, i među mladima koji žive u boljim materijalnim prilikama rašireno je neprilagođeno ponašanje i to tako što oni koji pripadaju dobro stojećim u 16,53% slučajeva neprilagođeno ponašanje ispoljavaju „povremeno“, a oni koji žive veoma dobro, tj. koji pripadaju imućnijima u 13,04% slučajeva. Na osnovu tako distribuiranih rezultata izveden je zaključak da je potvrđena postavljena pretpostavke da se mogu očekivati značajne razlike u intenzitetu raširenosti asocijalnog ponašanja između učenika koji žive u različitim materijalnim prilikama.

Tabela 2. Materijalni status porodice i raširenost neadekvatnog ponašanja učenika u školi

MATERIJALNI STATUS PORODICE	RAŠIRENOST NEADEKVATNOG PONAŠANJA U ŠKOLI			Σ
	<i>nikako</i>	<i>povremeno</i>	<i>često</i>	
<i>veoma dobre (pripadam imućnijima)</i>	48 69.57%	19 27.54%	2 2.90%	69
<i>dobre (pripadam dobro stojećim)</i>	152 62.81%	90 37.19%	0 0.00%	242
<i>osrednje (pripadam srednjem sloju)</i>	152 57.79%	108 41.06%	3 1.14%	263
<i>loše (nekako sastavljam kraj sa krajem)</i>	23 50.00%	19 41.30%	4 8.70%	46
<i>veoma loše (jedva preživljavam)</i>	2 25.00%	6 75.00%	0 0.00%	8
TOTAL	377 60.03%	242 38.54%	9 1.43%	628

Pearson Chi-square: 31.2535, df=8, p=.000127

Dobijeni rezultati pokazuje da svi učenici, bez obzira na materijalne prilike, ispoljavaju oblike neadekvatnog ponašanja u školi, ali da najveći stepen neadekvatnog ponašanja u školi manifestuju učenici koji žive u lošim materijalnim prilikama, tj. oni koji se izjašnjavaju da nekako sastavljaju kraj sa krajem, kako se izjasnilo njih 8,70% da „često“ ispoljavaju takve oblike ponašanja, te 41,30% da „povremeno“ ispolji neki oblik asocijalnog ponašanja. Zatim, slijede učenici koji žive veoma loše, tj. oni koji su se izjasnili da jedva preživljavaju, koji asocijalno ponašanje „povremeno“ ispoljavaju čak u 75,00% slučajeva. S druge strane, i među učenicima koji žive u boljim materijalnim prilikama rašireno je asocijalno ponašanje i to tako što oni koji pripadaju dobro stojećim u 37,19% slučajeva asocijalno ponašanje ispoljavaju „povremeno“, a oni koji žive veoma dobro, tj. koji pripadaju imućnijima u 27,54% slučajeva „povremeno“ i u 2,90% slučajeva „često“. Takođe, i učenici koji žive osrednje, tj. koji pripadaju srednjem sloju, u 41,06% slučajeva „povremeno“

ispoljavaju oblike neadekvatnog ponašanja u školi i 1,14% slučajeva „često“, dok u samo 57,79% slučajeva ne ispoljavaju „nikako“. Te razlike su i statistički značajne jer je dobiveni Pearson Chi-square: 31.2535, koji je uz 8 stepena slobode, statistički značajan na nivou 0,01 ($p=.000127$).

Tabela 3. Materijalni status porodice i raširenost počinjenog nasilja maloljetnika

MATERIJALNI STATUS PORODICE	RAŠIRENOST POČINJENOG NASILJA			Σ
	nikako	povremeno	često	
veoma dobre (pripadam imućnijima)	61 88.41%	8 11.59%	0 0.00%	69
dobre (pripadam dobro stojećim)	232 95.87%	6 2.48%	4 1.65%	242
osrednje (pripadam srednjem sloju)	248 94.30%	12 4.56%	3 1.14%	263
loše (nekako sastavljam kraj sa krajem)	38 82.61%	2 4.35%	6 13.04%	46
veoma loše (jedva preživljavam)	6 75.00%	2 25.00%	0 0.00%	8
TOTAL	585 93.15%	30 4.78%	13 2.07%	628

Pearson Chi-square: 47.1594, df=8, $p=.000000$

Utvrđene su značajne razlike i u raširenosti ispoljenog nasilja između učenika koji žive u različitim materijalnim prilikama. Te razlike su i statistički značajne, jer je dobiveni Pearson Chi-square: 47.1594, koji je uz 8 stepena slobode, statistički značajan na nivou 0,01 ($p=.000000$). Analiza tako predstavljenih rezultata pokazuje da svi mladi, bez obzira na materijalne prilike u kojima žive, povremeno ispoljavaju oblike neadekvatnog ponašanja u školi, ali da najveći stepen ispoljenog nasilja manifestuju učenici koji žive u lošim materijalnim prilikama. Tako se među onim učenicima koji se izjašnjavaju da nekako sastavljaju kraj sa krajem njih 13,04% izjasnilo da „često“ ispoljava nasilje i 4,35% da nasilje ispoljava „povremeno“.

Zatim, slijede učenici koji žive veoma loše, tj. oni koji su se izjasnili da jedva preživljavaju, koji asocijalno ponašanje „povremeno“ ispoljavaju čak u 25,00% slučajeva. S druge strane, i među učenicima koji žive veoma dobro, tj. koji pripadaju imućnijima raširenost počinjenog nasilja evidentirana je samo kao „povremena“, kako se izjasnilo 11,59% učenika, i kod učenika koji žive dobro u 2,48% slučajeva ispoljeno nasilje se javlja „povremeno“, a u 1,65% slučajeva „često“. Takođe, i učenici koji žive osrednje, tj. koji pripadaju srednjem sloju, u 4,56% slučajeva „povremeno“ ispoljavaju oblike nasilja i 1,14% slučajeva „često“, dok u 94,30% slučajeva ne ispoljavaju „nikako“.

Drugim riječima, materijalne prilike u kojima žive učenici mogu biti snažan izvor razlika u ispoljavanju različitih oblika asocijalnog ponašanja.

3. Agensi socijalizacije

Dosadašnja istraživanja su dokazala da se ljudska jedinka rađa samo sa jednim određenim brojem nagona i refleksa koji su manifestni, i mnogim urođenim dispozicijama nakon rođenja. Ličnost je prepuštena djelovanju okoline koja joj pomaže ne samo u psiho-fizičkom rastu i razvoju, nego i u usvajanju određenih znanja, kulturnih i moralnih obrazaca, stavova, vrijednosti i različitih oblika ponašanja. Taj razvojni put se postiže procesom socijalizacije, tokom kojeg individua u socijalnom okruženju stiče ogroman fond znanja, vještina, navika i modela ponašanja koji su primjereni uslovima socijalne sredine. Posebnu grupu problema predstavlja izučavanje uloge izvora ili **agensa socijalizacije**. Socijalizacija se ostvaruje putem djelovanja drugih osoba i institucija koji predstavljaju faktore preko koga društvo nastoji da se određeni oblici ponašanja usvoje. Veliki je broj takvih prenosnika društvenih standarda i normi na dijete i mladog čovjeka. Prva je porodica, pa škola, vršnjačke grupe, sredstva mas medija, internet, vjerske institucije, društveno-političko uređenje, kultura.

Osnovni uslov za pravilan roditeljski odnos prema djeci jeste uravnoteženost ličnosti roditelja, njihovo zadovoljstvo poslom, društvenim životom, porodičnom atmosferom i želja da imaju djecu. Ako tu nema ozbiljnijih poremećaja, odnos prema djeci će biti ispravan i povoljan za razvoj dječije ličnosti. Ukoliko je još neposredna okolina dinamična i bogata podsticajima naintelektualnu aktivnost, onda se postižu uslovi za razvoj ličnosti, koje većina psihologa smatra optimalnim.

Posmatrajući tjelesni razvoj djece u dva doma koji su se razlikovali po načinu odnosa osoblja prema djeci, istraživači su utvrdili brži tjelesni razvoj u domu čije je osoblje imalo vremena da uspostavi ljubazan i nježan odnos sa svakim djetetom, nego u domu gdje je usljed prezaposlenosti osoblja odnos prema djeci bio bezličan i prilično hladan iako su ishrana i ostali uslovi života u oba doma bili isti. Utvrđeno je da su djeca iz domova, koju su usvojile razne porodice, pokazala bolji intelektualni napredak nego djeca koja su i dalje ostala u domu. Što je dijete bilo mlađe pri prelasku iz doma u porodicu, to je više imalo koristi od te promjene. Život u porodici bio je povoljniji za razvoj i fizičkih i psihičkih osobina djeteta.

Djete u slučajevima gdje postoji razdor među roditeljima ocjenjuje da je ugrožena njegova potreba za sigurnošću i ljubavlju i to ponekad izaziva kod djeteta reakcije koje dobijaju vid antisocijalnog ponašanja i agresivnosti. Istraživanja pokazuju da postoji pozitivna korelacija između nesklada i sukoba u porodici, s jedne strane, i određenih nepoželjnih oblika

ponašanja djece s druge strane: javljanje ljubomore, sebičnosti, emocionalne nestabilnosti, strašljivosti, svadljivosti, osjećanje nesigurnosti.

Veći je broj istraživanja koja pokazuju, da je među delikventnom djecom dva puta više djece iz nepotpunih porodica, nego među nedelikventnom. Nepotpuna porodica ima u većoj mjeri negativan utjecaj na djecu između 8–10 godina nego na stariju djecu. Ipak, ističu mnogi istraživači, važniji faktor od nepotpunosti porodice i negativniji za socijalizaciju djeteta predstavlja neusklađenost odnosa među roditeljima. Na proces socijalizacije i razvoj ličnosti ne utječe porodica samo u periodu ranog djetinjstva. I kasniji period života, a naročito period adolescencije, predstavlja razdoblje u kojima je značajan utjecaj porodice. Period adolescencije predstavlja posebno osjetljiv period razvitka jer se u to doba ostvaruje prelaz od potpune zavisnosti djece od roditelja u relativnu samostalnost. Mladi u tom periodu izrazito teže za samostalnošću i nezavisnošću, a ekonomska zavisnost od roditelja, kao i nedovoljna pripremljenost za život i nedostatak uslova za to, nedozvoljavaju punu nezavisnost i samostalnost.

Uticaj roditelja na formiranje ličnosti djeteta veliki je iz više razloga. Veliki je zacjelo i zbog toga što roditelji svojim odnosom prema djeci podržavaju razvoj jednih osobina a zaustavljaju razvoj drugih. Roditelji, dalje, uvijek predstavljaju za djecu uzor (učenje po modelu), koje može biti svjesno ali i nesvjesno učenje. I, dalje, preko roditelja društvo prenosi na dijete svoje norme i shvatanja.

4. Uzroci nastanka poremećaja kod djece i adolescenata

Pravilan razvoj djeteta zavisi od dvije grupe faktora. Prvu grupu čine biološki faktori koji dolaze do izražaja od početka razvoja embrija, a djeluju i poslije djetetovog rođenja. Oni su odgovorni za pravilan tjelesni razvoj i pravilan razvoj nervnog sistema. Drugu grupu predstavljaju vaspitni faktori. To su vaspitni uslovi u kojima dijete raste i koji ga pripremaju za život u društvu, stvarajući za njegovo ponašanje stalno novu i višu motivaciju. Etiologija poremećaja je kod različitih autora različita, ali svi ističu da može biti biološki uslovljena, ali da uzroci mogu biti i u sferi sociopsiholoških i pedagoških faktora. Ipak, bez obzira na to, biološke teorije, zajedno sa psihološkim i sociološkim teorijama, čine jednu zaokruženu cjelinu, predstavljajući naročiti niz u lancu mogućih uzroka i holističkog pristupa objašnjenja delikventnog ponašanja mladog ljudskog bića

U okviru bioloških teorija zastupljena je Bregantovu kliničko-psihološka klasifikacijagdje se navodi da su poremećaji uslovljeni: kao posljedice somatopsihičkih poremećaja, kao posljedice endogenih psihoza i kao razvojno uslovljene smetnje

Psihološke teorije uzroke delikventnog ponašanja vide u različitim psihičkim svojstvima i osobinama ličnosti. Po prvom, integralnom stajalištu, ponašanja ličnosti mogu se sagledati na osnovu psihičkih, ali istovremeno i u okviru uticaja socijalnih, odnosno društvenih činilaca. Drugo stajalište polazi isključivo od psiholoških faktora uzročnosti, kao što su motivacija, inteligencija, emocije itd. Na ovaj način se problem delikventnog ponašanja pokušavao objasniti na nivou individualne pojave, pa su, u skladu sa tim, formirana i različita teorijska shvatanja i objašnjenja devijantnog ponašanja.

U tom smislu je evidentno da postoje jednofaktorska objašnjenja etiologije asocijalnog ponašanja, gdje se uzroci asocijalnog ponašanja objašnjavaju presudnim djelovanjem jednog faktora, a kod multifaktorskih objašnjenja etiologije asocijalnog ponašanja uzroci tih pojava objašnjavaju se istovremenim djelovanjem većeg broja faktora ili sindromom faktora.

4.1. Jednofaktorska objašnjenja nastanka poremećaja u ponašanju

Među najraširenijim jednofaktorskim objašnjenjima etiologije asocijalnog ponašanja najpoznatija su objašnjenja zasnovana na psihoanalitičkoj teoriji, teoriji frustracije i teoriji uslovljavanja.

Psihoanalitičko objašnjenje ljudskog ponašanja uopšte, pa i ponašanje koje je u neskladu sa utvrđenim normama, polazi od nesvjesnih sila i nagona. Zbog toga pojam „nesvjesnog“ zauzima centralno mjesto u ovim shvatanjima uopšte, a posebno u objašnjenju neprilagođenog ili asocijalnog ponašanja. Da bismo jasnije shvatili značaj psihoanalitičkog učenja za naš problem, navešćemo osnove na kojima se zasniva psihoanaliza, a kako ju je postavio Sigmund Frojd. Cjelokupna struktura ličnosti se sastoji od tri dijela ili podsistema: 1) Id (Ono); 2) Ego (Ja); i Super-ego (Nad-ja).

Teorija frustracije polazi od toga da frustracija, kao psihičko stanje izazvano lišavanjem ili onemogućavanjem ostvarenja postavljenog cilja, je dobro ukorijenjena i, zbog načina i organizacije rada škole, široko rasprostranjena u školi. Uvaženo je mišljenje da frustracija uvijek vodi u neki oblik neadaptiranog ponašanja, pa čak i agresije.

Zbog toga se može reći da neprihvatljivo ponašanje adolescenata nije ništa drugo nego oblik ispoljavanja neadekvatnog ponašanja koje je nastalo usljed frustracije. Ovdje želimo da ukažemo na djelovanje različitih faktora u pravcu izazivanja frustracije u školi: neostvarivanje očekivanih rezultata (što samo po sebi čini širok spektar faktora), prostorna i vremenska okupiranost, nezadovoljavanje motiva, zahtjevi koji prevazilaze ili podcjenjuju mogućnosti učenika, premorenost i dr.

Teorija uslovljavanja, potiče od biheviorističkog učenja, međutim, da bi uzeli u obzir uslovljavanje, odnosno formiranje određenih obrazaca reagovanja putem refleksa, moramo imati u vidu ogromne razlike među osobama u pogledu mogućnosti njihovog uslovljavanja. Na osnovu tih razlika osobe možemo podijeliti na ekstravertne i introvertne. To je bitno napomenuti zbog toga što je poznato da se ekstravertirane osobe znatno teže uslovljavaju, ali su manje tolerantne na odsustvo stimulacije. Zbog toga je često dosada razlog zbog kojeg ekstravertni učenici preferiraju dinamičnije aktivnosti, što drugim riječima znači, da takvi učenici odlaze sa časova iz želje za stimulacijom i izrazite želje za izlaganjem riziku.

4.2. Multifaktorska objašnjenja nastanka poremećaja u ponašanju

Teorije multifaktorskog pristupa nastale su kao reakcija na jednostranosti i ograničenosti bioloških, psiholoških i socioloških teorija, koje svojim insistiranjem na jednom osnovnom uzroku ili mehanizmu objašnjavaju etiologiju prestupništva, asocijalnog ponašanja i kriminaliteta. Ove teorije polaze od stajališta da je asocijalno ponašanje mladih, prestupništvo i kriminalitet kompleksna pojava, uslovljena različitim činiocima i utjecajima endogenog i egzogenog porijekla. Osnovni naučni pristup ovog teorijskog gledišta je da kompleksnost uzroka i pojave asocijalnog ponašanja mlade osobe ne može biti predmet samo jedne nauke, nego da zahtijeva multidisciplinarnan pristup, uz neophodno poznavanje makar elementarnih znanja iz različitih naučnih disciplina, a naročito sociologije, psihologije, medicine, prava i kriminologije. Stoga je po mišljenju zagovornika ovog teorijskog pravca, uzročnost asocijalnog ponašanja i prestupništva nemoguće objasniti bez uticaja različitih faktora, kao što su društveni, porodični i lični, koji su međusobno uslovljeni i isprepleteni.

Iako osporavana i kritikovana, teorija multifaktorskog pristupa je, u savremenom naučnom odnosu prema prestupništvu maloljetnika generalno prihvaćena. Potvrdu za navedenu konstataciju nalazimo u radu sa maloljetnim delikventima kroz interdisciplinarni timski rad policije, tužilaštva, službi socijalne zaštite, sudova i zdravstvenih ustanova. U tom kontekstu i radovi drugih autora (Momirović, Singer, Poldrugač, Mikšaj-Todorović, Uzelac) koji su, analizirajući brojna istraživanja, izveli su zaključke da se kriminalitet ne može objasniti jedim univerzalnim uzrokom, s obzirom na to da se većina analitičara slaže da jedan faktor sam po sebi ne može biti jedini uzročnik tako složene i višestruko povezane društvene pojave, te da se sindromom faktora može pouzdanije objasniti etiologija kriminalnog ponašanja. S tim u vezi su i sve izraženija zalaganja savremenih istraživača da je opravdanije tragati za uzrocima pojedinih tipova kriminalnog ponašanja (ubistva, privredni kriminal, krađe, nasilje, seksualni delikti, organizovani kriminal, alkoholizam i narkomanija i druge) ili

posebnih grupa prestupnika (maloljetni, agresivno ponašanje navijačkih grupa, adolescenti, odrasli, zloupotreba položaja, i slično).

Ovakav pristup etiologiji poremećaja u ponašanju zasnovan je na saznanjima da je opšti kriminalitet i kriminalitet specifičnih oblika ispoljavanja, proizvod brojnih, raznovrsnih i međusobno povezanih faktora koji djeluju u dinamičkoj interakciji, tj. sindroma faktora, koji se međusobno pojačavaju ili inhibiraju zavisno od opštih uslova i/ili povoda manifestovanja takvih oblika ponašanja. Zato se u savremenoj literaturi više govori o djelovanju „kriminogenih faktora“, a manje o „uzrocima asocijalnog ponašanja“.

5. Zaključak

Teorija multifaktorskog pristupa je, u savremenom naučnom odnosu prema prestupništvu maloljetnika generalno prihvaćena. Potvrdu za navedenu konstataciju nalazimo u radu sa maloljetnim delikventima kroz interdisciplinarni timski rad policije, tužilaštva, službi socijalne zaštite, sudova i zdravstvenih ustanova. U tom kontekstu su i radovi drugih autora koji su, analizirajući brojna istraživanja došli do zaključka da se delikventnost ne može objasniti jedim univerzalnim uzrokom, s obzirom na to da se većina analitičara slaže da jedan faktor sam po sebi ne može biti jedini uzročnik tako složene i višestruko povezane društvene pojave, te da se sindromom faktora može pouzdanije objasniti etiologija delikventnog i kriminalnog ponašanja. S tim u vezi su i sve izraženija zalaganja savremenih istraživača da je bolje tragati za uzrocima pojedinih tipova kriminalnog ponašanja (ubistva, razbojništva, krađe, nasilje, seksualni delikti, alkoholizam, narkomanija i dr.) ili posebnih grupa prestupnika (maloljetnici prije navršениh 14. godina života (djeca), adolescenti, agresivni i vandalski sportski navijači, odrasli koji zloupotrebljavaju svoj položaj, ili se bave privrednim kriminalom i dr.).

LITERATURA

- Goldner-Vukov, M. (1988). *Porodica u krizi*. Beograd, Zagreb: Medicinska knjiga.
- Hošek, A., Momirović, K. (1995). „Relativni uticaj socioloških i psiholoških faktora na kriminalnu patologiju u porodici i pripadanje prokriminalnim grupama“. *Psihologija kriminala*, vol. 4/. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Centar za primenjenu psihologiju.
- Hrnjica, S. (1990). *Opšta psihologija i psihologija ličnosti*. Beograd: Naučna knjiga, Beograd.
- Ilić, D. (1995). „Analiza motiva koji stoje u osnovi prestupničkog ponašanja“. *Psihologija kriminala*, vol. 1. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Centar za primenjenu psihologiju.
- Jašović, Ž. (1983). *Kriminologija maloljetničke delinkvencije*. Beograd: Naučna knjiga.
- Kapor-Stanulović, N. (1985). *Psihologija roditeljstva*. Beograd: Nolit.
- Kapor-Stanulović, N. (1988). *Na putu ka odraslosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kuburić, Z. (1994). *Porodica i psihičko zdravlje dece*. Beograd: Danex.
- Miković, M. (2004). *Maloljetnička delinkvencija i socijalni rad*. Sarajevo: Editio Civitas.

- Milić, A. (2009). *Čovjek i njegov socijalni svijet*. Banja Luka.
- Milić, A. (2001). *Sociologija porodice*. Beograd: Čigota.
- Momirović, K. (1995). „Uticaj inteligencije na sklonost ka laganju“. *Psihologija kriminala*, vol. 4. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Centar za primenjenu psihologiju.
- Mrvić-Petrović, N., Nikolić-Ristanović, V. Wolf B. (1995). „Faktorska struktura neotkrivenog kriminalnog ponašanja u doba maloletništva“. *Psihologija kriminala*, vol. 1. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Centar za primenjenu psihologiju.
- Obretković, M., Hošek, A., Momirović, K., (1995). „Uticaj socioloških faktora na rano odavanje kriminalnom ponašanju“. *Psihologija kriminala*, vol. 4. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Centar za primenjenu psihologiju.
- Tomić, R. (2005). *Poremećaji u ponašanju kod djece i mladih*. Tuzla.
- Vranješević, J. (2001). *Promena slike o sebi: autoportret adolescencije*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Vučinić, B. (1995). „Uticaj nekih psiholoških faktora na kriminalni recidivizam“. *Psihologija kriminala*, vol. 4. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Centar za primenjenu psihologiju.

Dragana Milojković-Čović, Ph.D.

MULTIFACTOR ACCESS THROUGH SYNDROME FACTORS AS AN EXPLANATION OF CHILDREN AND ADOLESCENTS WITH CONSEQUENCING DISORDERS

Sumamary

A sample of 634 pupils from elementary schools and highschools from BiH, area of the western part of the Republic of Srpska and the western part of the Federation of Bosnia and Herzegovina, proportionally to their participation in the structure of students in elementary and secondary schools from the western part of Bosnia and Herzegovina. In addition, the survey was also carried out through the Centers for social work from the western part of BiH for inclusion of pupils from incomplete families and children without parental care. Based on the strategy for selecting units in a sample, i.e. through the Centers for social work, this pattern can be called a multi-step stratified sample, because the students were selected in several stages: whether they belong to groups of children with different family structure, i.e. whether children are living in full or incomplete families, whether they are children without parental care and whether they attend compulsory elementary school, if they don't Centers for social work have that information. The sample included the age of children and young people between 12. and 19. with the average age being expressed through an arithmetic mean of 15,35 and a standard deviation of 2,09 years.

Key words: behavior, disorders, children, adolescents, factor syndrome.